

tartom. Persze nem az *apród, gyöngéd, édesd* stb. szavainkban meglevő *d* deminutív képzőre gondolok, hanem arra a *d ~ di* helynévképzőre, amely a XIII. század elejéig nagyon elevenen élt a magyar nyelvben (vö. BÁRCZI, Szók.² 155). Grammatikailag tehát a *yunedu* pontosan olyan alakulat, mint a bizánci forrásokból előkerült *Levedi* név. Ennek megfelelően a *yunedu* jelentését 'Jenődi, a Jenő törzs szálláshelye' értelmezéssel tudom megadni.

A szóösszetétel *bel* eleme azonos lehet a finnugor eredetű *bél, belí* (l. TESz. *bél* a.) szavunkkal. Ez az elem utótagként kapcsolódva a *yunedu* alakhoz, szófaji változást eredményezett, a korábbi földrajzi név melléknévvé változott. Így az összetételként kezelhető *yunedubeli* forma jelentése 'jenődbeli, a Jenő törzs szálláshelyére való' lehet.

Befejezésül már csak annyit, ha az előzőekben kifejtett elgondolásom helytálló, akkor Anonymus gesztájának "*filia yunedubeliani ducis nomine eme[su]*" szövegrészletét végül is így fordíthatjuk hitelesen magyar nyelvre: "*a jenődbeli vezér Emese nevű lányát*".

Ennyi tehát a titokzatos szó titka!

BALOGH LÁSZLÓ

A településnevekből képzett családnevek történeti háttéréhez

Földrajzi neveink s ezen belül is a településnevek történeti tanúságtétele közismert, bizonyítást nem kíván. A tanulságok igen sokrétűek s ennek megfelelően a vizsgálatok szempontjai változatosak, szerteágazók. Hála a különféle csatornákon futó anyaggyűjtéseknek, az ismert és feljegyzett földrajzi nevek száma oly mennyiséget ért el, hogy ezek elemzése, értelmezése nemzedékek sorának nyújt még nem is csekély feladatot. A gazdagon töltött kosárból jelenleg csak egy kis szeletet veszünk vizsgálat alá s ezt is a teljesség igénye nélkül.

Ismeretes, hogy családneveink egyik jelentős része településnevekből keletkezett, nagyobb részt az *-i ~ -y* képző hozzáadásával. Ilyenek: *Dobszai, Kecskeméti, Sarkadi, Tokaji, Tömörkényi, Csóri, Vekerdí, Horti, Újszászi, Tokodi, Lítkei, Ceglédi, Tabi, Lónyai, Tolnai, Pápai, Egerszegi*. Megyénként csak egy-egy közismert személy nevét említettük példaként, ha nem is hiteles formában, csupán leegyszerűsített írásmóddal. Az alábbiakban csak olyan családnevekre térünk ki, amelyek helynévi eredetűek ugyan, de a mai települések között nem találhatók, de egykor léteztek s emléküket a családnevek őrzik. Viselőik gyakran nem is tudják, hogy nevük honnan származik. Ez a név utal a család egykori lakhelyére – ha nem felvett név –, bár ez nem könnyen igazolható, mert lehet, hogy a névadás 4–5 évszázaddal korábban történt.

Amikor a makói tanyák múltját kutattam, akkor találkoztam a történeti forrásokban a *Velnek–Völnek* névvel. Azon a helyen, ahol a mai Makó található, a

Maros mellett 1247-ben a jobb parton *Felvelnek*, a bal parton *Alvelnek* feküdt. Még ebben a században a két falut Makó bán kapta s a két település ettől kezdve *Makófalva* és *Vásárosmakó* néven szerepel. A két falu összeolvadva alkotta Makó város alapjait. Az *Al-* és *Felvelnek* feledésbe merült, de emlékét a *Völneki*, illetve *Vőneki* család őrzi a 20. században is, a név eredetéről talán nem is tudva.

A budapesti telefonkönyvben is találkozhatunk a *Kolgyár* családnévvel. Ha azonban a népszámlálási kötetek falulistáit lapozzuk, II. Józseftől kezdve, seholsem akadunk *Kolgyár* nevű falura. Arra gondolhatnánk, hogy egy már elpusztult faluról kapta a család a nevét, hisz a legrészletesebb 1944. évi helységnévtárban a puszták között sincs nyoma. FÉNYES ELEK 1851-ben megjelent geográfiai szótára azonban említ egy *Kolgyár* nevű pusztát Zala megyében, Szentgyörgyvölgyhöz közel. Ez a közlés annyiban nem pontos, hogy *Kolgyár* nem az említett falu közelében fekszik, hanem annak része. Különböző történeti forrásokból tudjuk, hogy Szentgyörgyvölgy a megye egyik legnépesebb kismemesi községe, s lakói a 18–19. században létszámuk miatt a megyei tisztségviselők választásánál ugyancsak jelentős szerepet játszottak. A néprajzi kutatásokból azt is tudjuk, hogy a falu Óriszentpéterhez hasonlítható jellegzetes szeres település, a faluról elnevezett patak két partján. A 6–8 szer ~ szeg egyike *Kógyár*, amely egykor valószínűleg önálló település volt, csak az őrvidék szervezése miatt volt célszerű a völgy apró falvainak igazgatási összevonása.

Sajátos a *Rózsahegy*i családnév. Ilyen településnév ugyanis csupán kb. fél évszázadig létezett. Még FÉNYES is *Rosenberg* néven tartja számon 1851-ben. Valamikor a század végén magyarosítják *Rózsahegy*-re, s 1920-ban szlovákosítják *Ruzumberok*-ra. Így a családnév keletkezése elég jól behatárolható. De volt egy más irányú névfejlődés is. Feltehetően a több alakváltozatú eredeti német településnév szlovák képzésű változata a *Rozenberszky* családnév Budapesten. A mai települési listákban a *Borbereki* család hiába keresi a névadó faluját, mert ezt már korábban a Gyulafehérvár közelében található Alvinchez csatolták. A *Vinci* családnév az utóbbi városkára utal.

Különben sok olyan egykori településnévből keletkezett családnév akad, amelynek azért nehéz a nyomára akadni, mert az utóbbi száz évben beolvadt, vagy hozzácsatolódott egy másik faluhoz s így neve részben vagy egészben eltűnt. Így a *Vizlendvai* név hordozói ma hiába keresik falujukat, mert azt beolvasztották a Vas megyei Szarvaskend községbe. Szerencsésebbek a *Böröndi* nevet hordozók, mert ugyanebben a megyében található Hagyárosbörönd őrzi valamennyire a régi nevet, legfeljebb valamennyivel nehezebb a nyomára bukkanni. Más jellegű nehézség merül fel akkor, amikor a családnévképző *-i* ~ *-y* csatolásával némileg megváltozik az eredeti településnév. A *Makkai* családnévből viszonylag egyszerűen kikövetkeztethető, hogy az *Makó*-i származást jelent, de már nem ilyen kézenfekvő és világos, hogy a *Gyevi* családnév *Győ* (*Algyő*, *Felgyő*) származéka. Lehet, hogy még a *Gyovai* név is ide kapcsolható.

Sajátos a helyzet a régeinek tartott *Farkasházi* család névadó falujával. FÉNYES említett szótárában 17 *Farkas* összetételű község és pusztaszerepel, de *Farkasháza* nincs. Csak a 19. század végi népszámlálási kötetekben bukkan fel Arad megyében a máriaradnai járásban a teljesen román lakosságú *Farkasháza*. A 19. század eleji és

végi térképek egyeztetése után az látszik valószínűnek, hogy a falu eredeti neve *Lupesti* (LIPSZKY 1806) a Görög atlaszban *Lupesty*, s FÉNYES szótárában is megtalálható *Lupest* néven, megjegyezve azt, hogy igen erdős, hegyes vidéken fekszik, s 442 óhitű lakosa van. Ezek szerint magyar nevét csak a 19. század végén kapta, lefordítva a román eredetit. De akkor honnan a *Farkasházy* családnév?

A családnévvel kapcsolatban érdemes megemlékezni néhány tájegységet jelentő földrajzi névről. A *Rosdi*, *Rozsdi* neveket viselők hiába keresnek olyan településnevet, amelyhez családnévük kapcsolható. Tudjuk viszont, hogy a Szentendrei-sziget régi neve, nagyjából a 18. századig *Rosd sziget* volt (1314: insula *Rosd*). A sziget az Árpád-korban az ősi *Rosd* nemzetség birtoka volt s így kapta a nevét. Zsigmond korában a sziget már a visegrádi vár tartozéka s a király a szigeten lakó bolgárokat 1428-ban mentesíti mindennemű adófizetés alól. A 18–19. század során a sziget elnevezése néha még kettős, de az eredeti napjainkra teljesen feledésbe merült.

A példák számát bőven lehetne szaporítani, de talán a most említett nevek is bizonyítják a családnév vizsgálatának településtörténeti fontosságát.

BARABÁS JENŐ

"Szentés búcsú" – "torkos búcsú" (Tájnyelvi adatok a magyar búcsújárásról)

A *búcsú* honfoglalás előtti ótörök eredetű szó a magyar nyelvben, a *boša* – 'kiürül, megszabadul', illetőleg a *boš* – 'üres' szó származéka. A magyar nyelvbe *bošay* – *bošuy* alakban kerülhetett, amelynek jelentése 'felmentés, engedelem' volt (TESz.). Későbbi és további jelentései ebből fejlődtek ki: 1. engedély (licentia), 2. bűnbocsánat (indulgentia), 3. búcsúvétel (discessus), 4. zarándoklat (peregrinatio), 5. templombúcsú (dedicatio ecclesiae: SCHRAM FERENC, Búcsújárás Magyarországon: Teológia 2 [1968]: 94, l. még TESz.), 6. körmenet, kivonulás (processio) és 7. búcsúk alkalmával rendezett vásár (sokadalom).¹ A román nyelv is mutatja, hogy ez utóbbi jelentés milyen fontos vonatkozása volt a búcsúknak. A magyar *búcsú* szó ugyanis *buciu*, *bilciu* alakban átkerült a román nyelvbe, s az óromán 'ünnepnap, templompatrónus ünnepe' jelentés mellett mind a mai napig heti és országos vásár értelemben is használatos (POPINCEANU, JON, Religion, Glaube und Aberglaube in der rumänischen Sprache. Nürnberg, 1964).

A magyar nyelvben a búcsú szó tehát jelentheti a szent helyekre vezetett zarándoklatokat (peregrinatio), a szent helyek ünnepi sokadalmaikat, valamint a

¹A *búcsú* 'processio', valamint *búcsú* 'vásár' megjelölés az egész országot átfogó gyűjtésem tapasztalata és eredménye. A *búcsú* 'sokadalom' értelmezésre már SCHRAM FERENC is utal (i. m. 94).